

Represje wobec kadry kierowniczej szkół i administracji szkolnej w województwie kieleckim w latach 1946–1956

Repression against School Management Staff and School Administration in the Kielce Voivodeship in 1946–1956

The installation of communist authorities in Poland after World War II was associated with the introduction of Soviet education models. The resistance of the teaching community to the educational policy pushed by the Polish Workers' Party during the educational congresses in 1945 resulted in repression and harassment, the victims of which were teachers and school management staff and school administration. Starting with the rigged elections in 1947, the ideologization of education began and the fight to educate a new generation began without the participation of some teachers. According to available data, between 1946 and 1956 in the Kielce Voivodeship 49 people were dismissed from managerial positions. As a result of political events in 1956, Rehabilitation Commissions for education workers were established, which collected documentation regarding the causes of repression and the circumstances of dismissals of school principals and managers. They acted on behalf of the injured and awarded compensation in the form of acts of rehabilitation. However, oftentimes they did not form the basis for improving the situation of repressed people, whose careers and professional lives were disrupted. Instead, their activities resulted in half-hearted changes and the actual removal of inconvenient educators from teaching children.

Keywords: management staff, education, repression, harassment, Stalinism

Słowa kluczowe: kadra kierownicza, oświata, represje, szykany, stalinizm

Wkroczenie na ziemię polskie w 1944 r. Armii Czerwonej i oddziałów gen. Zygmunta Berlinga wyznaczyło początek instalowania reżimu komunistycznego przez kontrolowane przez Moskwę wojsko, siły bezpieczeństwa, a przede wszystkim Polską Partię Robotniczą. Oprócz prowadzenia regularnych działań wojennych podjęto bezwzględną walkę z legalnym rządem pol-

skim na emigracji, strukturami polskiego podziemia, a także z rzeczywistymi i wymagowanymi przeciwnikami zmian ustrojowych. Wśród represjonowanych znaleźli się m.in. nauczyciele oraz kadra kierownicza szkół. Choć prześladowania te nie miały tak opresyjnego charakteru jak w przypadku innych grup politycznych, społecznych i zawodowych, to jednak znacząco wpłynęły na sytuację środowiska oświatowego. Spowodowały usunięcie ze szkół i administracji szkolnej wielu wykształconych i doświadczonych pracowników. Jak dotąd problem ten w badaniach naukowych nie został szczegółowo uwypuklony, choć oczywiście znalazł odniesienia w licznych publikacjach dotyczących ogółu działań władz państwowych oraz aparatu represji wobec szkolnictwa po zakończeniu II wojny światowej¹. Wartościowe prace, które powstały na ten temat, koncentrują się wokół działań aparatu represji wobec szkolnictwa na wybranym obszarze i w wybranym czasie, rehabilitacji nauczycieli i polityki państwa wobec nauczycieli². Niniejszy artykuł także dotyczy fragmentu polityki oświatowej władz komunistycznych, zarówno pod względem terenu badań – województwo kieleckie, jak i ram czasowych – 1946–1956. We wstępie zarysowano ogólnie sytuację środowiska nauczycielskiego w początkach powojennej Polski, kierunki działań podjętych przez komunistów wobec oświaty oraz postawy nauczycieli w stosunku do władz resortowych. Następnie przybliżone zostały przyczyny represji wobec kadry

¹ Zob. W.J. Chmielewski, *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944–1956)*, Warszawa 2000; idem, *Kształcenie nauczycieli po II wojnie światowej*, Warszawa 2007; idem, *Stanisław Skrzyszewski wobec ludzi nauki w świetle własnych notatek, listów i pism (1944–1950)*, Warszawa 2014; *Edukacja w PRL*, red. M. Wiśniewska, Warszawa 2016; *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010; R. Grzybowski, *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Toruń 2013; S. Mauersberg, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie po II wojnie światowej (1944–1956)*, Warszawa 2005; E.J. Kryńska, S.W. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w latach 1945–1956*, Białystok 2003; *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989). Rozprawy i szkice*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004; L. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002; *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013.

² E. Chabros, *Działania Wydziału V WUBP we Wrocławiu wobec szkolnictwa i oświaty*, [w:] *Urząd Bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku 1945–1956. Z badań nad organizacją i działalnością aparatu bezpieczeństwa*, red. R. Klementowski, K. Szwagrzyk, Wrocław 2012, s. 316–329; M. Mastalerz-Kryścińczuk, *Represje wobec nauczycieli w świetle dokumentów Ministerstwa Oświaty z lat 1945–1947*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej” 2018, t. 16, nr 1, s. 383–397; P. Ratyńska, *Rehabilitacja nauczycieli po 1956 r.*, [w:] *Edukacja w PRL*, s. 135–151; Z. Osiński, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec oświaty na Lubelszczyźnie w latach 1944–1989*, Lublin 2013; J. Wiśniewska, D. Zamiatała, *Oświatowe komisje rehabilitacyjne w świetle Akt Ministerstwa Oświaty z lat 1956–1958*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2015, t. 52, s. 109–127.

kierowniczej szkół i administracji szkolnej na omawianym terenie. Na konkretnych przykładach zaprezentowano mechanizmy szykan stosowane przez urzędników i władze partyjne, a także sylwetki sprawców ze wskazaniem złożoności ich postaw. Jako datę początkową przyjęto 1946 r. – rok zwolnienia ze stanowiska pierwszej zwierzchniczki placówki oświatowej na badanym terenie. Datę końcową wyznaczył proces odwilży politycznej i ograniczonych zmian politycznych w 1956 r. Artykuł oparty został na źródłach przechowywanych w Państwowym Archiwum w Kielcach, przede wszystkim archiwaliach zespołu pod nazwą „Związek Nauczycielstwa Polskiego, Zarząd Okręgu Kieleckiego”, obejmujących akta wytworzone przez komisje rehabilitacyjne (wojewódzka i powiatowe), funkcjonujące w latach 1956–1958³.

Początki zniewolenia szkolnictwa

Wobec dużego oporu i nieufności społecznej starszego pokolenia wychowanie komunistyczne młodzieży miało fundamentalne znaczenie w kształtowaniu postaw społeczeństwa w następnych latach⁴. W strukturach pierwszego organu nowej władzy – Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, funkcjonował resort szkolnictwa kierowany przez Stanisława Skrzyszewskiego z PPR. Ideologiczna przebudowa szkolnictwa od jesieni 1944 r. forsowana była przez jego współpracowników z Resortu Oświaty PKWN – Eustachego Kuroczkę i Żannę Kormanową⁵. Wychowanie dzieci i młodzieży miało szczególne znaczenie dla wdrażania nowych idei. Obowiązek ten spoczywał na nauczycielach, w większości wykształconych w przedwojennej Polsce. Od początku więc stali się jedną z grup, które były zbiorową ofiarą systemu represji, wprowadzonego na mocy nowych uregulowań prawnych⁶. W dysonansie do powojennych braków kadrowych pozostawały liczne aresztowania nauczycieli w latach 1944–1945. Szybko też pojawiły się powszechnie stosowane

³ Archiwum Państwowe w Kielcach [APK], zesp. 479, sygn. 49–51, Związek Nauczycielstwa Polskiego Zarząd Okręgu w Kielcach [ZNP ZO w K], Działalność Komisji Rehabilitacyjnej przy Urzędzie Okręgu ZNP 1957–1958.

⁴ R. Grzybowski, *Nieufność jako dominująca cecha relacji między nauczycielami a władzami komunistycznymi w latach PRL-u*, [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra?*, s. 41–58.

⁵ Por. S. Gawlik, *Budowa podstaw nowego ładu szkolnego (1944–1948)*, [w:] *Oświata, wychowanie, i kultura*, s. 27–42; E. Kahl, *Wzorzec nauczyciela i jego edukacja w polityce oświatowej władz państwowych w latach 1944–1948*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2011, nr 1–2, s. 68–82; M. Mastalerz-Kryścińiczuk, *Represje wobec nauczycieli*, s. 11; Z. Osiński, *Działania aparatu bezpieczeństwa*, s. 26–27; H. Wójcik-Łagan, *Żanna Kormanowa – o nauce historycznej i nauczaniu dzieci. Wybrane refleksje (lata 40. i 50. XX w.)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2014, nr 3–4, s. 58–77.

⁶ B. Grześ, *Motywacje prawnopolityczne represjonowania pracowników oświaty i nauki w latach 1944–56*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1998, nr 3–4, s. 271–282; M. Mastalerz-Kryścińiczuk, *Represje wobec nauczycieli*, s. 386.

szykany, jak zwolnienia z pracy, degradacja członków kadry kierowniczej czy przesuwanie na inne stanowiska pracy⁷.

W pierwszych latach po zakończeniu wojny ludzono się, że jest możliwe utrzymanie swobód obywatelskich. Nauczyciele sądzili też, że odbędzie się realna dyskusja nad zapowiadaną reformą szkolnictwa. Kwestia ta była głównym tematem na zwołanym w czerwcu 1945 r. Zjeździe Oświatowym w Łodzi⁸. Przedstawiciele ministerstwa starali się pozyskać do współpracy delegatów jako przedstawicieli lokalnych środowisk, a także władze Związku Nauczycielstwa Polskiego. Umożliwiono wówczas swobodne zabieranie głosu, ale były to działania pozorowane⁹. Chodziło o wysondowanie nastrojów wśród delegatów. Ci zaś prezentowali nieufną postawę wobec przedstawionych założeń resortu oświaty. Ostatecznie jednak planowana wówczas reforma szkolnictwa nie doszła do skutku. Po powstaniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w czerwcu 1945 r. Skrzeszewski przestał pełnić funkcję ministra. Urząd ten objął działacz ludowy, Czesław Wycech¹⁰. Po objęciu stanowiska obiecywał troskę o środowisko nauczycielskie¹¹. Wydawać się mogło, że jego nominacja będzie gwarantowała względną niezależność oświaty i jej pracowników. W nowym rządzie, uznanym na arenie międzynarodowej, znaleźli się przecież przedstawiciele rządu londyńskiego¹². Wielu wierzyło, że powrót Stanisława Mikołajczyka i utworzenie PSL latem 1945 r. zapobiegną likwidacji demokracji. Do członków tej partii należało wielu nauczycieli z terenów województwa kieleckiego¹³.

Krytyka działań komunistów, a zwłaszcza dążenie do całkowitego przejścia kontroli nad szkolnictwem, wybrzmiała mocno na oświatowym zjeździe by-

⁷ M. Mauersberg, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie po II wojnie*, s. 142; E.J. Kryńska, S.W. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej*, s. 152; M. Mastalerz-Krytańczuk, *Represje wobec nauczycieli*, s. 386.

⁸ S. Gawlik, *Ideologiczna uniformizacja szkolnictwa w dobie stalinizmu*, [w:] *Edukacja w warunkach*, s. 43–53. Zob. M. Januszewska-Warych, *W poszukiwaniu nowoczesnej, demokratycznej i narodowej wizji reformy szkolnictwa: Ogólnopolski Zjazd Oświatowy (Łódź, 18–22 czerwca 1945 roku)*, Kraków 2015; S. Mauersberg, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie po II wojnie*, s. 37–52.

⁹ E. Kahl, *Związek Nauczycielstwa Polskiego w procesie przygotowania nauczycieli do zadań wychowawczych w Polsce po II wojnie światowej*, „Wychowanie w Rodzinie” 2014, t. 10, s. 37–51; S. Mauersberg, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie po II wojnie*, s. 48.

¹⁰ Zob. J. Gmitruk, S. Pastuszka, R. Turkowski, *Czesław Wycech – nauczyciel, polityk, ludowiec (1899–1977)*, Warszawa-Kielce-Pińczów 2018; *Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego*, red. J. Abramczyk, oprac. J. Dancygier, Warszawa 1989, s. 443–444.

¹¹ C. Wycech, *Koleżanki i koledzy*, „Głos Nauczycielski” 1945, nr 2, s. 1.

¹² A. Dudek, Z. Zblewski, *Utopia nad Wisłą. Historia Peerelu*, Warszawa-Bielsko-Biała, 2008, s. 12; A. Friszke, *Przystosowanie i opór*, *Studia z dziejów PRL*, Warszawa 2007, s. 11–12; A.L. Sowa, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Warszawa 2011, s. 53, 59–60.

¹³ Por. M. Grosicka, „Nasza broń to karta wyborcza”. *Polskie Stronnictwo Ludowe w województwie kieleckim w latach 1945–1949*, Kielce-Warszawa 2022, s. 131–135, 405.

tomskim w listopadzie 1945 r.¹⁴ Uczestnicy domagali się zwolnienia aresztowanych nauczycieli i uczniów. Głos zabrała wówczas m.in. delegatka z Kielc, Maria Opielińska, dyrektorka Żeńskiego Państwowego Liceum i Gimnazjum im. bł. Kingi¹⁵. W bezkompromisowy sposób przedstawiła swoje stanowisko wobec bezprawnych działań funkcjonariuszy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w stosunku do uczniów i nauczycieli¹⁶. Podobne wypowiedzi stały się przyczyną aresztowań oraz systemowych szykan. Były one efektem odgórnie przyjętych wytycznych, sformułowanych na mocy uchwały Biura Politycznego KC PPR z 1947 r. oraz specjalnych instrukcji wysłanych do kuratorów¹⁷.

Weryfikacja osób ideowo obcych miała swoje źródło w działaniach centralnych władz partyjnych, a następnie była prowadzona w społecznościach lokalnych. Oświata na szczeblu wojewódzkim podlegała właściwemu kuratorium okręgu szkolnego, a następnie, po reformie administracyjnej w 1950 r., wydziałowi oświaty przy prezydium wojewódzkiej rady narodowej (PWRN), organowi jednolitej władzy państwowej w województwie. Utworzone zostały także analogiczne organa na szczeblu powiatowym, gdzie władze oświatowe reprezentowali inspektorzy szkolni¹⁸. Kieleckie Kuratorium funkcjonowało od jesieni 1944 r. Od października 1944 r. kuratorem był Stanisław Steczeń¹⁹. Kiedy rozpoczęły się czystki personalne w oświacie, został usunięty w 1948 r. za zbyt małe zaangażowanie polityczne²⁰.

Skrzeszewski, który powrócił na stanowisko ministra oświaty w 1947 r., zapowiedział tzw. demokratyzację szkolnictwa, a w rzeczywistości wprowadzenie przebudowy szkolnictwa według wzorców sowieckich²¹. W planie pracy Wydziału Propagandy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Kielcach na lipiec 1949 r. w punkcie 16 zapisano: „Przygotować projekt przesunąć perso-

¹⁴ Por. Z. Ziętek, *Zjazd bytomski 1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1987, nr 1, s. 7–33; E.J. Kryńska, S.W. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej*, s. 152.

¹⁵ Por. I. Bożyk, *Maria Opielińska. Biografia*, Kielce 2017; eadem, *Sylwetka Marii Opielińskiej: nauczycielki, dyrektorki, działaczki ZNP i TON*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2015, nr 3–4, s. 190–211; A. Massalski, *Opielińska Maria Elżbieta 1902–1975*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1979, t. 24, z. 1, s. 121–122.

¹⁶ I. Bożyk, *Maria Opielińska. Biografia*, s. 100.

¹⁷ J. Wiśniewska, D. Zamiatała, *Oświatowe komisje rehabilitacyjne w świetle Akt Ministerstwa Oświaty z lat 1956–1958*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2015, t. 52, s. 110.

¹⁸ S. Mauersberg, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie po II wojnie*, s. 151–152; Z. Osiński, *Działania aparatu bezpieczeństwa*, s. 27.

¹⁹ S. Mauersberg, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie po II wojnie*, s. 25.

²⁰ APK, zesp. 867, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej [KW PZPR], sygn. 1, I Konferencja Statutowa KW PZPR w Kielcach, 18–19.06.1949, Referat: Propaganda, oświata, kultura, k. 109.

²¹ W.J. Chmielewski, *Stanisław Skrzeszewski*, s. 76; S. Gawlik, *Budowa podstaw nowego ładu szkolnego (1944–1948)*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura*, s. 25–42; E.J. Kryńska, S.W. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej*, s. 156.

nalnych w kuratorium, zakładach Kształcenia Nauczycieli, szkołach średnich i inspektoratach”²². W szkolnictwie zapanował wszechobecny strach. Kontrola, pomówienia czy poufna (lub jawna) opinia mogły zakończyć karierę każdego nauczyciela lub innego pracownika oświaty. Często było to wynikiem wizytacji szkół, które od 1950 r. stały się istotnym elementem ideologizacji polskiej szkoły i źródłem represji administracyjnych²³.

W szkołach coraz większą rolę odgrywali członkowie Związku Młodzieży Polskiej, organizacji, która miała charakter przybudówki partyjnej²⁴. Po przejęciu przez Zarząd Główny ZMP kontroli nad pozostałymi organizacjami młodzieżowymi na przełomie lat 1948 i 1949, Związek stał się monopolistą w kwestiach działalności społecznej i wychowawczej na terenie szkół. W województwie kieleckim w 1952 r. do organizacji należała już połowa uczniów szkół średnich, a w liceach pedagogicznych na liczbę 3821 uczniów aż 2123²⁵.

Presji podlegali wszyscy pracownicy oświaty. Bezwzględnie musieli realizować wytyczne partii, w tym obowiązkowe szkolenia ideologiczne, samokształcenie w duchu marksistowskim, nasycanie elementami politycznymi treści każdej lekcji, udział w tzw. akcjach społecznych itp.²⁶ Opór skutkował zwolnieniem z pracy w szkolnictwie lub innymi szykanami. Analiza dokumentów pozwoliła na sklasyfikowanie najważniejszych powodów, które stały się podstawą czystek personalnych w środowisku nauczycielskim:

- przeszłość polityczna (np. przynależność do partii politycznych i organizacji społecznych przed 1939 r. i pełnienie w nich funkcji kierowniczych; działalność podczas okupacji, m.in. w Armii Krajowej; przynależność do PSL lub PPS po 1945 r.);
- koneksje rodzinne, towarzyskie i stan majątkowy (np. „kułactwo”);
- opór wobec władz (w tym np. wypowiedzi uznane za nieprawomyślne, odmowa wstąpienia do PPR/PZPR);

²² APK, zesp. 867, KW PZPR, sygn. 1885, Wydział Propagandy, Plany pracy Wydziału Propagandy 1949–1951, k. 13.

²³ S. Mauersberg, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie po II wojnie*, s. 151–152; P. Ratyńska, *Rehabilitacja nauczycieli po 1956*, s. 137.

²⁴ J. Król, *Wizerunek nauczyciela w ideologii Związku Młodzieży Polskiej – założenia i rzeczywistość*, [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra?*, s. 70–82; M. Wierzbicki, *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa 2006; A.L. Sowa, *Historia polityczna Polski*, s. 115.

²⁵ APK, zesp. 867, KW PZPR, sygn. 2038, Wydział Propagandy, Sprawozdanie z wizytacji w liceach z terenu KP/M przez pracowników KW PZPR, 1952, k. 6–7, 31.

²⁶ Zob. A. Meissner, *Ewolucja poglądów na dzieje oświaty w Polsce w latach 1944–1956*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura*, s. 23–24; F. Mielczarek, *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945–1956*, Opole 1997; S. Gawlik, *Budowa podstaw nowego ładu szkolnego*, s. 37.

- postawa wobec nowej władzy (w tym ukrywanie kompromitujących wątków z przeszłości, jak zaangażowanie polityczne przed 1939 r. i podczas wojny w partiach i organizacjach uznawanych za wrogie, np. BBWR, AK, koniunkturalne członkostwo w PZPR);
- konflikty z przedstawicielami władz partyjnych, oświatowych i od 1948 r. z ZMP;
- ponoszenie odpowiedzialności za zachowania i działania uczniów, uznanych za wrogie wobec systemu;
- zarzuty administracyjno–finansowe.

Rehabilitacja represjonowanych nauczycieli

Wydarzenia polityczne w czerwcu i październiku 1956 r. oznaczały początek tzw. odwilży i chwilowe złagodzenie reżimu²⁷. W związku z tym mogła rozpocząć się w całym kraju akcja rehabilitacji niesłusznie aresztowanych i szykanowanych w różny sposób obywateli²⁸. Nauczyciele oczekiwali istotnych zmian, czego wyrazem były polemiczne artykuły i listy czytelników na łamach „Głosu Nauczycielskiego”²⁹. Już w maju 1956 r. przyjęto propozycję powołania komisji rehabilitacyjnych, które miały zająć się sprawami niesłusznie szykanowanych pracowników oświaty. Co do ich składu i sposobu pracy panowały różne opinie. Nie do końca wierzono też w ich skuteczność i bezstronność³⁰. Na fali chwilowej liberalizacji życia politycznego wydawało się, że skrzywdzeni będą mogli dochodzić swoich racji. Jak się jednak szybko okazało, zmiany miały charakter raczej chwilowy i pozorny³¹. W związku z tym skutki procesów rehabilitacyjnych były też często powierzchowne i nieskuteczne. Również nie wszyscy występowali o rehabilitację. Po utracie pracy wielu znalazło zatrudnienie w innych instytucjach i nie byli już zainteresowani rehabilitacją.

Na czele kilkuosobowej Wojewódzkiej Komisji Rehabilitacyjnej w Kielcach stanął przedwojenny nauczyciel i kierownik szkoły powszechnej, Jan Kupiec, wieloletni prezes Zarządu Okręgu ZNP w Kielcach³². Podczas okupacji współorganizował tajne nauczanie, znalazł się też w strukturach kierownictwa Taj-

²⁷ Np. zob. A. Friszke, *Przystosowanie i opór. Studia*, s. 117–118, 125.

²⁸ Por. D. Maksimiuk, *Problem rehabilitacji w latach 1956–1957*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009, t. 8, s. 223–234.

²⁹ R. Grzybowski, *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura*, s. 43–58; P. Ratyńska, *Rehabilitacja nauczycieli po 1956*, s. 135.

³⁰ *W celu naprawienia krzywd*, „Głos Nauczycielski” 1956, nr 38, s. 5; I. Bożyk, *Maria Opielińska. Biografia*, s. 138; J. Wiśniewska, D. Zamiatała, *Oświatowe komisje rehabilitacyjne*, s. 113–114.

³¹ J. Król, *Polski Październik 1956 roku w oświacie – trwanie czy zmiana?*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2013, nr 1–2, s. 74–88.

³² J. Krasuski, *Jan Kupiec*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1986, nr 2, s. 199–205.

nej Organizacji Nauczycielskiej³³. Po zakończeniu wojny wrócił na stanowisko kierownika szkoły i prezesa Okręgu ZNP w Kielcach. Na przełomie lat 1947 i 1948 rozpięto przeciwko niemu nagonkę. Mimo wstąpienia do partii został usunięty ze stanowiska prezesa Okręgu, a także z ZG ZNP. Jego wykluczenie wywołało spore oburzenie w środowisku nauczycielskim³⁴. W wyniku wydarzeń 1956 r. i rehabilitacji Kupiec powrócił na poprzednie stanowisko i kierował ZO ZNP w Kielcach przez wiele następnych lat.

Akta WKR w Kielcach niektórych represjonowanych są dość szczegółowe, w innych przypadkach to zaledwie jedna czy dwie strony. Zawierają zasadniczo imiona i nazwiska, miejsce zatrudnienia, powód zwolnienia lub przeniesienia, zeznania samych pokrzywdzonych i świadków oraz świadectwa rehabilitacji. Ustalono dane 49 osób zaliczanych do oświatowej kadry kierowniczej. W 12 przypadkach brakuje jednak dokumentu końcowego z procesu rehabilitacyjnego, nie wiadomo więc, jaka ostatecznie była decyzja komisji. W jednym przypadku oddalono wniosek o rehabilitację z powodu braku odpowiedniego wykształcenia jednego z dyrektorów³⁵.

Wśród występujących o rehabilitację znalazło się 10 osób zatrudnionych wcześniej na stanowiskach kierowniczych w administracji szkolnej, jeden zastępca dyrektora biblioteki i jedna kierowniczka domu dziecka. Byli to: Bronisław Domanowski, kierownik Sekcji Ośrodka Metodycznego w Kielcach, Tadeusz Jaczynowski, dyrektor Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych, Helena Krakowska, wizytatorka szkół w Zarządzie Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Jan Kulpa, naczelnik Wydziału Kształcenia Nauczycieli w Kuratorium Okręgu Szkolnego w Kielcach, Władysław Łebek, kierownik WO PWRN w Sandomierzu, Jan Rabajczyk, kierownik WO PMRN w Kielcach, Adam Stefaniak, inspektor szkolny w Kozienicach, Feliks Waluszewski, zastępca dyrektora Wojewódzkiej Biblioteki Pedagogicznej w Kielcach, Stefan Wojciechowski, naczelnik Wydziału Opieki nad Dzieckiem KOS w Kielcach, Maria Wójcikiewicz, kierowniczka Państwowego Domu Dziecka w Skarżysku i Maria Wróbel, kierowniczka Referatu Wychowania Przedszkolnego w WO PWRN w Kielcach. Nazwiska pozostałych ujęto w tabeli nr 1.

³³ A. Massalski, *Szkolnictwo na Kielecczyźnie w okresie okupacji 1939–1945*, Kraków 1975, s. 24, 79, 81.

³⁴ APK, zesp. 867, KW PZPR, sygn. 130, Egzekutywa KW PZPR w Kielcach, 15.09–1.10.1949; ibidem, Protokół z posiedzenia egzekutywy KW PZPR, 27.09.1949, k. 92. Por. I. Bożyk, *Maria Opielińska. Biografia*, s. 104–108.

³⁵ APK, zesp. 479, Związek Nauczycielstwa Polskiego Zarząd Okręgu w Kielcach [ZNP ZO], sygn. 49, Działalność Komisji Rehabilitacyjnej przy Urzędzie Okręgu ZNP 1957–1958; ibidem, Pismo WO PWRN w Kielcach do Mieczysława Odrzygóźdźia, 19.03.1958, k. 328.

Tabela 1. Przedstawiciele kadry kierowniczej szkół województwa kieleckiego, zwolnieni w l. 1946–1956.

Lp.	Nazwisko i imię	Funkcja	Placówka i miejscowość	Przyczyny zwolnienia i data	Rehabilitacja
1.	Bąk Jan	dyrektor	Liceum Pedagogiczne, Szczekociny	zarzuty dotyczące spraw finansowych, brak kompetencji w zarządzaniu, 1955	brak danych
2.	Bocheński Stefan	dyrektor	Średnia Szkoła Zawodowa, Kielce	bez podania przyczyn, 1950	b.d.
3.	Bondera Edward	dyrektor	Liceum Ogólnokształcące i Szkoła Podstawowa, Opatów	zarzuty wrogiego stosunku do ZMP i marksizmu, oskarżenia o kułactwo, 1952	19 III 1958
4.	Brzozowski Stefan	dyrektor	Zasadnicza Szkoła Metalowa, Skarżysko Kamienna	bez podania przyczyn, 1955	b.d.
5.	Burda Michalina	dyrektor	Średnia Żeńska Szkoła Zawodowa, Ostrowiec Świętokrzyski	bez podania przyczyny, 1950	25 III 1957
6.	Burda Kazimierz	dyrektor	Państwowy Zakład Kształcenia Administracyjno-Handlowego, Ostrowiec Świętokrzyski	z powodu tolerowania rzekomo wrogich treści politycznych w repertuarze teatryku uczniowskiego, 1951	b.d.
7.	Czapów Wiktoria	dyrektor	LP, Kielce	z powodu konfliktu z kierownikiem Szkoły Ćwiczeń i niechęci do udziału w kursie politycznym, 1950	5 II 1958
8.	Gawęcki Mieczysław	dyrektor	LP, Solec Zdrój	z powodu odmowy wstąpienia do PZPR, 1950	b.d.
9.	Golec Jan	dyrektor	LO, Kazimierza Wielka	pomówienia ze strony ZMP i członków aparatu partyjnego, 1953	16 III 1957
10.	Góralski Stefan	dyrektor	II LO Żeńskie, Kielce	zarzuty ZMP dot. tolerowania wystąpień politycznych kilku uczniów i ich odmowy uczestnictwa w obchodach 1 Maja, 1953	16 III 1957
11.	Grzybowska Anna	dyrektor	LP, Sandomierz	konflikt z podwładną, protegowaną władz oświatowych, 1950	12 I 1957

12.	Gumula Józef	kierownik	SP, Sędziszów SP nr 5, Kielce	oszczerstwa ze strony władz oświatowych z Sędziszowa, 1955	27 XI 1956
13.	Jakimczyk Hipolit	dyrektor	Technikum Finansowe, Radom	donosy i konflikt z sekretarzem Podstawowej Organizacji Partyjnej na terenie szkoły, 1953	5 II 1958
14.	Kaczmarczyk Jan	kierownik	SP, Bejsce	zarzut wrogiej postawy wobec kolektywizacji i sympatii wobec kleru, donosy, 1950	11 V 1957
15.	Kmita Jan	dyrektor	Technikum Hodowlane, Bałtów Technikum Rolnicze, Borkowice	zarzut z powodu odmowy wstąpienia do partii i przynależności do Związku Strzeleckiego, 1950; konflikt z podwładnym (z UB), zarzut nieodpowiedniego wykształcenia, 1956	28 II 1957
16.	Kolasa Franciszek	dyrektor i kierownik	LO i SP, Sandomierz	zarzuty tolerowania rzekomego uczestnictwa uczennic we wrogiej organizacji, 1952	16 IV 1958
17.	Kotarska Maria	kierownik	SP, Brudzewice	zarzut wrogiego stosunku do kolektywizacji, 1952	1 II 1957
18.	Kupiec Jan	kierownik dyrektor	SP, Gielniów LO, Pińczów SP, Białobrzegi	przeniesienie z Gielniowa do Pińczowa, 1950 intrygi, donosy ZMP w Pińczowie, 1952 konflikt z ZMP w Białobrzegach, 1956	b.d.
19.	Lubertowicz Maria	kierownik	Szkoła Ćwiczeń w LP, Kielce	bez podania przyczyn, donosy, 1950	26 II 1957
20.	Maksoń Wojciech	dyrektor	LP, Ostrowiec Świętokrzyski	zarzuty dot. rzekomych nadużyć finansowych, 1951	18 VI 1957
21.	Niedzielski Julian	dyrektor	LO, Pionki LO, Staszów	zarzut samowolnego podjęcia pracy w placówce innej niż wyznaczona przez władze szkolne; zarzuty ws. rzekomych nadużyć finansowych, 1955	25 III 1957 brak informacji o rehabilitacji
22.	Nowak Honorata	kierownik	SP, Kików	zarzut defraudacji mienia szkolnego i wrogiego stosunku do nauczycieli, 1954	3 X 1956

23.	Nytko Piotr	dyrektor	LO, Starachowice	zarzut łączenia funkcji kierowniczych, zatarg z władzami partyjnymi 1952	16 VI 1958
24.	Odrzygóźdź Mieczysław	dyrektor	LO, Włoszczowa	zarzuty merytoryczne w wyniku wizytacji; przeniesienie na stanowisko nauczyciela w SP, 1954	odmowa
25.	Opielińska Maria	dyrektor	Gimnazjum i Liceum bł. Kingi, Kielce	z powodu koneksji rodzinnych (siostra oficera legionowego), 1946	27 XI 1956
26.	Pater Jan	wicedyrektor	Technikum Budowlane, Radom	z powodu konfliktu z sekretarzem KP PZPR, przeniesiony na stanowisko nauczyciela, 1955	17 IV 1957
27.	Piasek Stanisław	dyrektor	LO, Ilża	bez podania przyczyn, 1953	24 VI 1957
28.	Puzylewicz Andrzej	kierownik	SP, Chelmce	bez podania przyczyn, b.d.	1957
29.	Pytko Marian	kierownik	SP, Pacanów	bez podania przyczyn; prawdopodobnie konflikt z kierownictwem szkoły dla pracujących, 1954	16 IV 1958; rehabilitacja pośmiertna
30.	Szetecki Jan	kierownik	SP, Przysucha	bez podania przyczyn, 1955	2 V 1957
31.	Sikorski Ildefons	dyrektor	LO im. Śniadeckich, Kielce	w związku z likwidacją szkoły, faktycznie z powodów politycznych, 1950	7 VI 1957
32.	Skowyra Ludwik	dyrektor	ZSZ, Przysucha	z powodu donosów grupy nauczycieli, 1954	b.d.
33.	Wielński Szymon	kierownik	SP, Jędrzejów	z powodu koneksji rodzinnych (siostrzeniec sanacyjnego posła), 1951	15 III 1958
34.	Wierzbowski Marian	dyrektor	Zasadnicza Szkoła Metalowa, Radom	z powodu zatrudnienia żony w tej samej szkole, 1955	17 II 1958
35.	Wolak Marian	p.o. kierownika	SP, Odrowąż	zarzut łapówek i domniemanej współpracy z Niemcami, 1953	b.d.
36.	Wróblewski Marian	kierownik	SP, Pawłowice	zarzut dot. pełnienia obowiązków pracownika więzienia we Wronkach przed wojną, 1953	10 V 1957
37.	Żegutowicz Antoni	kierownik	SP, Koprzywnica	b.d.	18 II 1957

Opracowanie własne na podstawie: APK, zesp. 479, ZNP ZO, sygn. 49–51, Działalność Komisji Rehabilitacyjnej przy Urzędzie Okręgu ZNP 1957–1958.

Jak wynika z powyższych danych, w latach 1946–1956 na terenie województwa kieleckiego szykanowanych było 49 osób, w tym 21 dyrektorów (liceów ogólnokształcących – 7, pedagogicznych – 5, techników i szkół zawodowych – 7), jeden wicedyrektor LO, 11 kierowników szkół podstawowych, 3 osoby pełniące funkcję dyrektora i zarazem kierownika, jedna kierowniczką szkoły ćwiczeń w LP oraz 12 pozostałych pracowników oświaty przedstawionych powyżej, zaliczanych do kadry kierowniczej. Największą grupę zwolnionych stanowiła kadra dyrektorska szkół średnich. Ze względu na zmieniającą się w omawianym okresie liczbę szkół trudno dokładnie podać, jaki odsetek w oświacie województwa kieleckiego stanowiły osoby zwolnione. Jeśli przyjąć dane KOS Kieleckiego z 1945 r., to na 75 szkół średnich wszystkich typów funkcjonujących na omawianym obszarze usunięto 15,75% ich dyrektorów³⁶. Biorąc jednak pod uwagę państwowe szkoły ogólnokształcące, obejmujące gimnazjum i liceum, to np. w Kielcach były to 3 szkoły i wszyscy dyrektorzy tych szkół zostali zwolnieni, a więc 100%. Według danych z 1952 r. Państwowych Liceów Pedagogicznych w województwie funkcjonowało 11³⁷. Liczba usuniętych zwierzchników tych placówek to 5 osób, a więc 45,45% ogółu. Oprócz imion i nazwisk autorce udało się ustalić miejsca pracy, stanowiska, daty zwolnienia z pracy lub przeniesienia oraz daty rehabilitacji. W analizowanych dokumentach bardzo rzadko występuje data i miejsce urodzenia czy inne dane. W procesach rehabilitacyjnych chodziło bowiem przede wszystkim o określenie powodów szykan oraz orzeczenie, czy dana osoba zasługuje na zadośćuczynienie. Zasadniczo miało to być przywrócenie na dawne bądź równorzędne stanowisko. Najwięcej członków kadry kierowniczej zostało pozbawionych stanowisk w 1950 r. – 9 osób, w 1951 r. – 4, w 1952 r. – 3, w 1953 r. – 6, w 1954 r. – 3, w 1955 r. – 7 i w 1956 r. – 2. W dwóch przypadkach nie udało się ustalić dokładnej daty zwolnienia.

Zwolnienia czy przeniesienia kadry kierowniczej do innych miejscowości lub na niższe stanowisko miały charakter represyjny i systemowy. Wyjątkowo perfidnym sposobem niszczenia psychicznego były nagłe zwolnienia po wizytacji, która kończyła się pozytywną oceną i pochwałą przedstawicieli terenowych władz oświatowych³⁸. W niektórych przypadkach szukano pretekstu do zwol-

³⁶ Por. S. Majewski, *Organizacja szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w województwie kieleckim 1944–1961*, Kielce 1995, s. 63.

³⁷ APK, zesp. 869, KW PZPR, sygn. 2038, Wydział Propagandy, Sprawozdanie z wizytacji w liceach, Ocena wizytacji komisyjnych liceów pedagogicznych i szkół ćwiczeń z woj. kieleckiego, 1.04.1952, k. 23.

³⁸ Por. APK, zesp. 479, ZNP ZO w K, sygn. 49, Protokół z posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Rehabilitacyjnej [WKR] przy WO PWRN w Kielcach, 15.12.1957, k. 245; 253, I. Bożyk, *Maria Opielińska. Biografia*, s. 101.

nienia, szczególnie w początkowym okresie, kiedy jeszcze obawiano się reakcji społeczeństwa. Wyszukiwano „obciążające” fakty w życiorysach, wykorzystywano donosy i pomówienia.

Represje wobec dyrektorów kieleckich szkół średnich

Najwcześniej, bo już w 1946 r., została zwolniona wspomniana wcześniej Opiełińska. W jej przypadku zdecydowała przeszłość: szlachecko-inteligenckie pochodzenie, przynależność do AK i lokalnego kierownictwa TON³⁹. Jako siostra Jana Opiełińskiego „Wojsznara”, oficera legionisty z najbliższych kręgów Józefa Piłsudskiego i kolegi ministra Janusza Jędrzejewicza, nie mogła liczyć na taryfę ulgową⁴⁰. Nie miało znaczenia, że brat od dawna nie żył. Już w drugiej połowie 1945 r. wokół szkoły, którą kierowała, zaczęła tworzyć się złowroga atmosfera. W lutym 1946 r. w miejscowej prasie pojawił się oszczerczy artykuł pod adresem Opiełińskiej. Zagrożona aresztowaniem musiała uciekać z Kielc na Ziemię Zachodnie. Mimo rehabilitacji i zalecenia WKR ponownego zatrudnienia na stanowisku kierowniczym w dawnej szkole, Opiełińska nie odzyskała posady i nie powróciła do Kielc.

Drugim zwolnionym dyrektorem szkoły w Kielcach był Jan Strasz, który od 1945 r. kierował Gimnazjum i Liceum im. Stefana Żeromskiego, najstarszą szkołą średnią w Kielcach⁴¹. Przed II wojną światową był tam nauczycielem fizyki, w czasie okupacji współorganizował pierwsze tajne komplety. Do końca wojny był jednym z najbardziej zaangażowanych działaczy TON⁴². Po odmowie wstąpienia do PPR w 1947 r. został zmuszony do przejścia na emeryturę. Nie doczekał okresu rehabilitacji. Zmarł w 1948 r. O zadośćuczynienie występowała jego żona Stefania, zasłużona nauczycielka kieleckiej „Kingi” i działaczka TON. Sama również została zwolniona z pracy w 1951 r. i pozbawiona możliwości wykonywania zawodu⁴³.

Placówka, z którą związane były Opiełińska i Straszowa, funkcjonowała od 1950 r. jako II Żeńska Szkoła Ogólnokształcąca stopnia licealnego. Przeniesiona została do gmachu po zlikwidowanych z przyczyn politycznych Męskim

³⁹ *Słownik nauczycieli tajnego nauczania – uczestników ruchu oporu 1939–1945 (województwo kieleckie)*, Kielce 2010, s. 121–122.

⁴⁰ Por. I. Bożyk, *Wzór żołnierza i obywatela – Jan Zdanowicz-Opiełiński, „Wojsznar” (1892–1918)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2017, t. 18, nr 3, s. 201.

⁴¹ A. Massalski, *Nauczyciele Liceum im. Stefana Żeromskiego w Kielcach w latach stalinowskich*, [w:] *Zaangażowanie?, Opór? Gra?* s. 261–270; A. Massalski, J. Szczepański, *Słownik biograficzny zasłużonych nauczycieli i wychowanków I Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Żeromskiego w Kielcach*, Kielce 2010, s. 56.

⁴² A. Massalski, *Szkolnictwo na Kielecczyźnie*, s. 79, 125, 165.

⁴³ APK, zesp. 479, ZNP ZO, sygn. 51, Pismo z PWRN w Kielcach do Stefanii Strasz, 5.02.1958, k. 201.

Gimnazjum i Liceum im. Jana Śniadeckiego w Kielcach. Dyrektor tej szkoły, Ildefons Sikorski, był kolejną ofiarą czystek personalnych. Doszukano się, że w 1914 r. przeszedł szkolenie wojskowe w Związku Strzeleckim i krótko służył w I Kompanii Kadrowej⁴⁴. Podczas okupacji organizował tajne komplety w Kielcach⁴⁵. W oskarżeniach wobec niego pojawiły się zarzuty o kontakty z AK i Szarymi Szeregami⁴⁶. Po likwidacji szkoły w 1950 r. zaproponowano Sikorskiemu stanowisko nauczyciela w innej placówce, na co nie wyraził zgody. Przez rok przebywał na urlopie bezpłatnym, a następnie pracował poza szkolnictwem. Zrehabilitowany został na mocy decyzji WKR, która uznała likwidację szkoły i pozbawienie go stanowiska za niesłuszne⁴⁷. Do lat sześćdziesiątych pozostawał pod nadzorem aparatu bezpieczeństwa⁴⁸.

Z powodu zarzutów postawionych przez członków ZMP stanowisko stracił także Stefan Góralski, kolejny dyrektor II LO w Kielcach („dawna Kinga”). Objął placówkę w 1951 r., określaną wówczas jako „trudna”, także z powodu „niepokornych” postaw niektórych uczniów⁴⁹. Niektóre z nich pozwalały sobie na obraźliwe słowa pod adresem Józefa Stalina. Podczas egzaminów maturalnych w 1953 r. w szkole pojawiła się delegacja Zarządu Miejskiego ZMP oraz lokalnych władz oświatowych. Żądano przerwania egzaminu oskarżanym uczennicom oraz usunięcia ich ze szkoły. Mimo zastraszania dyrektor odmówił i ostatecznie pozwolono im zdawać maturę. Jednak on sam został zwolniony z pracy w sierpniu 1953 r. Stało się tak wskutek działań Zofii Zającowny z ZMP i Stanisława Mrocza, kierownika WO PWRN w Kielcach⁵⁰.

Czystki personalne w liceach pedagogicznych

Przeszość zawodowa i pochodzenie inteligenckie miały również wpływ na zwolnienie Wiktorii Czapów, dyrektorki LP w Kielcach⁵¹. Do 1939 r. kierowała Seminarium Nauczycielskim w Grodnie. Po wybuchu wojny szczęśliwie

⁴⁴ APK, zesp. 321, Kuratorium Okręgu Szkolnego [KOS] w Kielcach, sygn. 941, Akta osobowe, Ildefons Sikorski, Życiorys, k. 93–96.

⁴⁵ J. Młynarczyk, *Dzieje kieleckiej Szkoły Handlowej Stowarzyszenia Kupców Polskich i Państwowego Gimnazjum i Liceum im. Jana Śniadeckiego w Kielcach w latach 1903–1945*, Kielce 1993, s. 62–63; A. Massalski, *Szkolnictwo na Kielecczyźnie*, s. 121, 166.

⁴⁶ Archiwum IPN w Kielcach [AIPN Ki], Kartoteka ogólnoinformacyjna, sygn. 0031/1, k. 1–2.

⁴⁷ APK, zesp. 479, ZNP ZO w K, sygn. 51, Pismo z PWRN do Ildefonsa Sikorskiego, 7.06.1957, k. 125.

⁴⁸ AIPN Ki, Kartoteka ogólnoinformacyjna, sygn. 0031/1, k. 2.

⁴⁹ A. Sołtysiak, *Kinżanki z Leśnej*, Kielce 2014, s. 241–244; I. Bożyk, *Maria Opielińska. Biografia*, s. 102, 137.

⁵⁰ APK, zesp. 479, ZNP ZO, sygn. 50, Pismo S. Góralskiego do WKR, 13.10.1956, k. 291–304.

⁵¹ Ibidem, sygn. 49, Protokół z posiedzenia WKR przy WO PWRN w Kielcach, 16.03.1957, k. 177.

uniknęła wywózki w głąb ZSRR w ramach akcji deportacyjnej⁵². W 1947 r. objęła stanowisko dyrektorki LP. Latem 1950 r. otrzymała polecenie wzięcia udziału w szkoleniu ideologicznym. Wzbraniała się przed tym, ale ostatecznie pojechała na kurs. Udział w ideologicznym „praniu mózgów” nie uchronił jej przed zwolnieniem z pracy, a właściwie przymusowym przejściem na emeryturę w październiku 1950 r.⁵³

Usunięty został także Mieczysław Gawęcki, kierujący LP w Solcu Zdroju⁵⁴. Podobnie jak kilka wspomnianych osób był przedwojennym dyrektorem szkoły, który w 1945 r. wrócił na stanowisko. Podczas wizytacji wiosną 1950 r. był chwalony przez urzędników z WO PWRN w Kielcach. Otrzymał propozycję wstąpienia do PZPR, której nie przyjął. Po upływie trzech tygodni otrzymał nakaz przejścia w stan spoczynku. Jesienią 1950 r. został aresztowany, jednak wobec braku dowodów uniewinniono go po pięciu miesiącach⁵⁵.

W 1950 r. utraciła stanowisko kolejna dyrektorka LP, Anna Grzybowska z Sandomierza. Spory z podwładną, która była protegowaną Mrocza z kieleckiego Kuratorium, doprowadziły do wizytacji szkoły, a następnie usunięcia dyrektorki⁵⁶. Najprawdopodobniej głównym powodem represji była przynależność Grzybowskiej do PSL⁵⁷.

Represje wobec dyrektorów innych placówek z terenu województwa kieleckiego

Edward Bondera dyrektor LO i SP w Opatowie podczas wojny był członkiem władz TON⁵⁸. Z niewiadomych przyczyn aresztowano go na krótko w 1951 r.⁵⁹ Zwolniony z braku dowodów winy wrócił do pracy, jednak już w 1952 r. został pozbawiony stanowiska. Zarzucano mu wrogi stosunek do marksizmu i ZMP. W rzeczywistości przewodniczący powiatowego zarządu

⁵² *Wiktoria Czapów 1886–1975*, oprac. A. Jawłowska, T. Cygankiewicz-Cedro, L. Sap, Kielce 2000; A. Skuza, *Czesław Czapów – „w drodze” do mistrzostwa*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2020, nr 6, s. 167–182.

⁵³ APK, zesp. 479, sygn. 49, ZNP ZO, Pismo do Wiktorii Czapów, 5.02.1958, k. 174; ibidem, Protokół z posiedzenia WKR przy WO PWRN w Kielcach, k. 177.

⁵⁴ Ibidem, Pismo Mieczysława Gawęckiego do Komisji Rehabilitacyjnej przy Wydziale Oświaty w Kielcach, 18.06.1957, k. 253–254.

⁵⁵ Ibidem, Akt rehabilitacji Gawęckiego Mieczysława, 19.12.1957, k. 246.

⁵⁶ Ibidem, Pismo Anny Grzybowskiej do Okręgowej Komisji Rehabilitacyjnej w Kielcach, 19.01.1957, k. 324–325.

⁵⁷ M. Grosicka, *„Nasza broń to karta wyborcza”*. *Polskie Stronnictwo Ludowe w województwie kieleckim w latach 1945–1949*, Kielce-Warszawa 2022, s. 135.

⁵⁸ A. Massalski, *Szkolnictwo na Kielecczyźnie*, s. 128, 151, 158.

⁵⁹ AIPN Ki, Główna Komisja [GK], 922/111, Skorowidz do depozytu więźniów 1951, k. 23.

ZMP nękał dyrektora, próbując wymuszać na nim określone decyzje⁶⁰. Na zwolnienie Bondery nalegały także władze partyjne w Opatowie i oświatowe z Kielc⁶¹.

Szymon Wieliński, kierownik SP nr 1 w Jędrzejowie, został nagle odwołany ze stanowiska w 1951 r. Przed wojną był nauczycielem i instruktorem ZHP. Podczas okupacji organizował tajne komplety, w 1940 r. został aresztowany przez władze niemieckie i do końca wojny więziony w obozach koncentracyjnych, m.in. w Sachsenhausen i Oranienburgu⁶². Ktoś odkrył i doniósł, że jego wuj, Piotr Sobczyk, w latach trzydziestych był posłem na Sejm II RP z ramienia BBWR⁶³. Posłużyło to za pretekst do usunięcia Wielińskiego.

Jan Kmita dwukrotnie tracił stanowisko. W 1950 r. został zwolniony z funkcji dyrektora Technikum Hodowlanego w Borkowicach, po czym przeniesiony na równorzędne stanowisko do Technikum Rolniczego w Bałtowie. Wskutek konfliktu z podwładnymi, którzy mieli związki z UB, został zwolniony w 1956 r. Głównym jednak powodem tej decyzji było członkostwo Kmity przed wojną w Związku Strzeleckim, ściśle związanym z obozem politycznym Józefa Piłsudskiego⁶⁴.

Szykany wobec nauczycielskich małżeństw

W bardzo trudnej sytuacji znajdowały się małżeństwa nauczycieli w przypadku, gdy oboje tracili pracę. W Szczekocinach zwolniono z pracy małżeństwo Jana i Stefanię Bąków. On był dyrektorem LP. W maju 1956 r. został pozbawiony funkcji bez podania przyczyn. Miał jednak mieć na sumieniu „rozbiwanie grona” pedagogicznego, słabą troskę o szkołę i niegospodarność⁶⁵. Ofiarą nagonki padła także jego żona Stefania, nauczycielka w tej szkole, która została zmuszona do rezygnacji z pracy w 1956 r.⁶⁶

Inna para małżeńska zwolniona ze stanowisk i z pracy to Michalina i Kazimierz Burdowie z Ostrowca Świętokrzyskiego. Ona była dyrektorką Żeńskiej

⁶⁰ APK, zesp. 479, sygn. 49, ZNP ZO, Pismo Edwarda Bondery do Zarządu Głównego ZNP, 1956, k. 50–52.

⁶¹ Ibidem, Pismo Kierownika Wydziału Oświaty w Kielcach do Wydziału Kadr Ministerstwa Oświaty, 24.10.1952, k. 45.

⁶² *Słownik nauczycieli tajnego nauczania*, s. 95.

⁶³ R. Piasecka, *Spółeczeństwo powiatu jędrzejowskiego w latach 1918–1939*, Kielce 2000, s. 267–270, 294; Z. Gonet, *Sobczyk Piotr Ignacy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 39, z. 3, Warszawa-Kraków 1999, s. 446–448.

⁶⁴ APK, zesp. 479, sygn. 50, ZNP ZO, Sprawozdanie z posiedzenia WKR przy WO PWRN w Kielcach, 16.02.1957, k. 61–62.

⁶⁵ Ibidem, Protokół z posiedzenia WKR przy WO PWRN w Kielcach, 15.06.1957, k. 8–12.

⁶⁶ Ibidem, Pismo Stefani Bąkowej do Ministerstwa Oświaty w Warszawie, 2.12.1956, k. 26–28.

Średniej Szkoły Zawodowej, w czasie wojny związana z TON⁶⁷. W trakcie r. szk. 1949/1950 została odwołana bez podania przyczyny, na bezpośrednie polecenie dyrektora Dyrekcji Okręgowej Szkolenia Zawodowego w Kielcach, Stanisława Przondo⁶⁸. Jej mąż Kazimierz, dyrektor Państwowego Zakładu Kształcenia Administracyjno-Handlowego, został usunięty ze stanowiska w 1951 r.⁶⁹ W jego przypadku zaistniały okoliczności dające władzom szkolnym pretekst do zwolnienia. Chodziło o sztukę teatralną wystawioną przez uczniów, w której padły słowa o „zorzy z Londynu”⁷⁰.

Zwolnienia upartyjnionej kadry dyrektorskiej

Po przejściu władzy przez komunistów wiele osób, aby zachować pozycję, a często i pracę, wstępowało w szeregi partii. Jednak w okresie największych czystek także ich pozbawiano stanowisk. Piotr Nytko przed wojną pracował jako nauczyciel szkół średnich⁷¹. Decyzją Kuratorium został w 1946 r. p.o. dyrektora Liceum i Gimnazjum Ogólnokształcącego w Starachowicach. Mimo wstąpienia do partii i dużego w niej zaangażowania został pozbawiony stanowiska⁷². Odkryto w jego życiorysie „niechlubne wątki”, a mianowicie przynależność do POW i BBWR⁷³. Został zwolniony ze stanowiska w 1954 r. i relegowany z PZPR. Na jego usunięcie nalegał KP PZPR w Starachowicach, prawdopodobnie na podstawie opinii miejscowego UB⁷⁴.

Jan Golec, dyrektor LO w Kazimierzy Wielkiej, naraził się członkom aparatu partyjnego z Pińczowa i stracił członkostwo w partii. Podczas wizytacji szkoły w 1953 r. doszło do awantur i prowokacji mającej na celu udowodnienie,

⁶⁷ J. Mazurek, *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w II RP na przykładzie Państwowego Seminarium Nauczycielskiego im. T. Kościuszki w Ostrowcu Świętokrzyskim i losów jego absolwentów*, „Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2018, r. 34, s. 103–130, 110–111; A. Massalski, *Szkolnictwo na Kielecczyźnie*, s. 127, 135, 157, 165.

⁶⁸ *Słownik nauczycieli tajnego nauczania*, s. 227.

⁶⁹ APK, zesp. 479, sygn. 50, ZNP ZO, Pismo Kazimierza Burdy do Komisji Rehabilitacyjnej, 12.03.1957, k. 103.

⁷⁰ Ibidem, k. 108.

⁷¹ APK, zesp. 321, sygn. 843, KOS, Akta osobowe, Piotr Nytko, k.10; W. Rutkowska, *Szkolnictwo średnie w Starachowicach w latach 1921–1961*, mps, Kielce 2023; J. Młynarczyk, *Śniadecczy. Dzieje kieleckiej Szkoły Handlowej Stowarzyszenia Kupców Polskich i Państwowego Gimnazjum i Liceum im. Jana Śniadeckiego w Kielcach w latach 1903–1945*, Kielce 1993, s. 53–54.

⁷² APK, zesp. 479, sygn. 50, ZNP ZO, Pismo Piotra Nytki do Komisji Rehabilitacyjnej przy ZO ZNP w Kielcach, 12.03.1957, k. 316.

⁷³ APK, zesp. 321, sygn. 843, KOS, Życiorys, k. 23.

⁷⁴ APK, zesp. 479, ZNP ZO, sygn. 50, Protokół z posiedzenia WKR przy WO w Kielcach, 2.04.1957, k. 288.

że w szkole powstała tajna organizacja o charakterze religijnym⁷⁵. W zwolnieniu Golca czynny udział brała aktywistka ZMP, wspomniana Zofia Zającówna, oraz pracownik UB w Kazimierzu Wielkiej⁷⁶.

Z kolei Hipolit Jakimczyk, dyrektor Technikum Finansowego w Radomiu, również członek PZPR, w 1952 r. popadł w spór z pracownicą, która aspirowała na stanowisko dyrektora szkoły⁷⁷. Kobieta, mając umocowania w KM PZPR w Radomiu, zdołała doprowadzić w 1953 r. do odebrania Jakimczykowi legitymacji partyjnej. Dostał też nakaz wyjazdu do Wrocławia⁷⁸.

Szykany wobec kadry kierowniczej administracji szkolnej

Przykładem represji wobec tej grupy było zwolnienie Jana Kulpy⁷⁹. Z wykształcenia pedagog i polonista, w latach 1945–1950 pracował jako kierownik Wydziału Kształcenia Nauczycieli w kieleckim Kuratorium⁸⁰. Na celowniku decydentów partyjnych znalazł się w czerwcu 1950 r.⁸¹ Wskutek decyzji członkini KW PZPR Bronisławy Ojdanowej oraz Stanisława Mrocza, kierownika Oddziału Kadr i Szkolenia KOS, otrzymał nakaz przeniesienia do Krakowa na stanowisko nauczyciela w II LO dla pracujących. Wkrótce został dyrektorem tej placówki, a następnie rozpoczął karierę naukową. Po uzyskaniu stopnia doktora, a następnie doktora habilitowanego został w 1969 r. dyrektorem Instytutu Nauk Pedagogicznych WSP w Krakowie⁸².

Z powodu oskarżenia o słabe zaangażowanie polityczne stanowiska stracili także: Władysław Łebek, członek władz oświatowych TON, kierownik

⁷⁵ Ibidem, sygn. 49, Pismo Komisji Rehabilitacyjnej do Jana Golca, 16.03.1957, k. 266; Pismo J. Golca do Komisji Rehabilitacyjnej przy WO PWRN w Kielcach, 27.02.1957, s. 268–269.

⁷⁶ Ibidem, Protokół z posiedzenia WKR przy WO PWRN w Kielcach, 16.03.1957, k. 258.

⁷⁷ Ibidem, Pismo Hipolita Jakimczyka do Komisji Rehabilitacyjnej przy WO Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, 5.02.1957, k. 363–364.

⁷⁸ Ibidem, k. 364.

⁷⁹ A. Jopek, *Jan Kulpa (28 III 1908 – 20 III 1983)*, „Biuletyn Polonistyczny” 1984, t. 27, s. 152–156; M. Chymuk, *Profesor Jan Kulpa, wielki humanista – znakomity pedagog*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Pedagogiczne XVI” 1995, z. 170, s. 7–14; A. Kliš, *Kulpa Jan (1908–1987)*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, red. A. Meissner, W. Szulakiewicz, Toruń 2008, s. 443–445.

⁸⁰ APK, zesp. 479, sygn. 50, ZNP ZO w Kielcach, Pismo Komisji Rehabilitacyjnej przy ZNP ZO w Kielcach, 2.01.1957, k. 177.

⁸¹ APK, zesp. 321, sygn. 705, KOS, Akta osobowe Jana Kulpy, Pismo z PWRN w Kielcach do Jana Kulpy, 21.05.1950, k. 5.

⁸² Ibidem, Pismo z PWRN w Kielcach do PWRN w Krakowie, 10.08.1950, k. 3.

WO PWRN w Sandomierzu⁸³, a także Adam Stefaniak, inspektor szkolny w Kozienicach, również organizator tajnego nauczania⁸⁴.

Sprawcy szykan i represji

Decyzje dotyczące zwolnień i przesunięć personalnych podejmowali urzędnicy pozostający w strukturach władzy: wizytatorzy, inspektorzy szkolni, pracownicy kuratorium, a następnie WO PWRN w Kielcach, osoby z KW PZPR czy ZMP. Spośród nich najczęściej wskazywano: Ojdanową, Przondę i Zajęc z ZMP. Ojdanowa była najlepiej z nich umocowana w strukturach władzy. Wstąpiła do PPR w 1945 r., 5 lat później została zastępcą członka KW PZPR w Kielcach i pracowała etatowo w Wydziale Propagandy KW PZPR na stanowisku kierowniczym⁸⁵.

Przondo, przedwojenny nauczyciel, podczas okupacji czynnie był zaangażowany w tajne nauczanie⁸⁶. Po zakończeniu wojny jako Pełnomocnik Rządu RP przebywał na Dolnym Śląsku⁸⁷. Po powrocie do Kielc w 1949 r. był przez krótki czas dyrektorem upaństwowionego Gimnazjum i Liceum im. św. Stanisława Kostki, przemianowanego na III Państwową Szkołę Ogólnokształcącą stopnia licealnego (następnie V LO im. ks. Piotra Ściegiennego)⁸⁸. Później kierował Dyрекcją Okręgową Szkolenia Zawodowego, a po odwołaniu Kulpy ze stanowiska w Kuratorium, zajął jego miejsce jako kierownik Oddziału Szkolenia i Doskonalenia Kadr w WO PWRN w Kielcach. W latach sześćdziesiątych został pierwszym dyrektorem VI Liceum im. Juliusza Słowackiego w Kielcach, powołanego w miejsce zlikwidowanej szkoły katolickiej.

Wspominany wcześniej Stanisław Mroczek przed wojną pracował jako kierownik SP nr 1 w Opatowie, chlubił się też udziałem w tajnym nauczaniu⁸⁹. W strukturach władz oświatowych jego kariera rozpoczęła się w 1949 r., kie-

⁸³ Ibidem, Pismo z PWRN do WKR przy WO w Kielcach, 7.01.1957, k. 228–230; A. Massalski, *Szkolnictwo na Kielecczyźnie*, s. 160.

⁸⁴ APK, zesp. 321, sygn. 51, Pismo z PWRN do WKR przy WO w Kielcach, 12.06.1958, k. 167; A. Massalski, *Szkolnictwo na Kielecczyźnie*, s. 161, 426.

⁸⁵ APK, zesp. 869, sygn. 2, KW PZPR, II Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza, 6–7.08.1950, Ankieta sprawozdawcza o składzie zastępców członków KW PZPR, k. 254.

⁸⁶ A. Massalski, *Szkolnictwo na Kielecczyźnie*, s. 103, 162.

⁸⁷ B. Pasierb, *Powstanie i początki działalności Stronnictwa Ludowego na Dolnym Śląsku (kwiecień-sierpień 1945)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1968, nr 3, s. 432–448.

⁸⁸ *Szkoła na górze. 70 lat Gimnazjum i Liceum im. Św. Stanisława Kostki i V Liceum Ogólnokształcącego im. ks. Piotra Ściegiennego*, red. A. Massalski, Kielce 1994, s. 27.

⁸⁹ APK, zesp. 321, sygn. 819, KOS, Akta osobowe Stanisława Mrocza (informacji zawartej w aktach osobowych S. Mrocza nie udało się potwierdzić na podstawie dotychczasowych opracowań. Brak jego nazwiska w literaturze dotyczącej tajnego nauczania).

dy został wizytatorem szkół w WO PWRN w Kielcach⁹⁰. Mimo członkostwa w PZPR i daleko idącego serwilizmu, nie zdobył takiego zaufania jak Przondo. Podczas II Konferencji Sprawozdawczo-Wyborczej PZPR w Kielcach w 1950 r. nie otrzymał poparcia, gdy kandydował na zastępcę członka KW. W czasie obrad z sali padały oskarżenia o jego kontakty ze zbrojnym podziemiem⁹¹. W konsekwencji był szykanowany i wyrzucony z partii. Jako członek byłej PPS wystąpił o rehabilitację w 1956 r., a jego starania zakończyły się powodzeniem⁹².

Zając do ZMP wstąpiła w 1949 r. Pracowała na stanowisku kierowniczką Wydziału Agitacji i Propagandy w Powiatowych Zarządach ZMP w Jędrzejowie, Kozienicach i Opocznie⁹³. W grudniu 1952 r. została wiceprzewodniczącą Zarządu Wojewódzkiego ZMP w Kielcach. Uzurpowała sobie prawo do oceny pracy szkół i przyczyniła się do zwolnienia wielu dyrektorów⁹⁴.

Zakończenie

Wspomniane działania dotyczyły przede wszystkim osób zaangażowanych w tajne nauczanie, z „niewłaściwą” przeszłością i powiązaniami rodzinnymi. Nie zawsze też ugodowa czy wręcz serwilistyczna postawa chroniły przed represjami, choć wielu w to wierzyło. Naciski powodowały upartyjnienie pracowników oświaty. W województwie kieleckim na początku 1952 r. na ogólną liczbę 44 dyrektorów szkół średnich, aż 32 należało do PZPR⁹⁵. Mimo to często też byli ofiarami szykan i zwolnień. Nasuwają się tu pytania: kto tak naprawdę odpowiadał za czystki personalne w środowisku nauczycielskim? Czy należało winić wyłącznie urzędników wskazywanych w zeznaniach i oświadczeniach represjonowanych? Na ile urzędnicy sami czuli się zagrożeni, a gorliwe tropienie „nieprawomyślnych” miało odwrócić od nich uwagę? Na jaki odsetek decyzji wpłynęły prywatne animozje? Te kwestie stanowiły też przedmiot rozważań i wątpliwości podczas posiedzeń WKR. Padały wówczas pytania o odpowiedzialność za łamanie ludziom karier zawodowych oraz wynikających z tego dramatów życiowych. Podczas przesłuchań komisji miejscowi urzędnicy starali się bronić swoich pozycji. W oświadczeniach jako winnych wskazywali zwierzch-

⁹⁰ Ibidem, Pismo Powiatowej WRN w Opocznie do PWRN w Kielcach, 29.12.1950, k. 4.

⁹¹ APK, zesp. 869, sygn. 2, KW PZPR, Ankieta, k. 239.

⁹² Ibidem, sygn. 814, KW PZPR, Notatki Wydziału Organizacyjnego o przebiegu narad i pracy komisji rehabilitacyjnych, 1956, k. 49–50.

⁹³ APK, zesp. 990/1, sygn. 3134, Zarząd Wojewódzki Związku Młodzieży Polskiej [ZMP], Akta osobowe ZMP, Zofia Zajac, Ankieta personalna, k. 1–3.

⁹⁴ APK, zesp. 479, sygn. 49, ZNP ZO, Protokół z posiedzenia WKR przy WO PWRN, Kielce, 16.03.1957, k. 299.

⁹⁵ APK, zesp. 869, sygn. 2038, KW PZPR, Wydział Propagandy, Sprawozdanie z wizytacji w liceach z terenu KP/M prac. KW PZPR, 1952, k. 2.

ników. Atmosfera strachu, jaka panowała w okresie stalinowskim, wymuszała określone zachowania, a działalność władz lokalnych była w istocie pasem transmisyjnym poleceń, które płynęły z KC PZPR i Ministerstwa Oświaty. Analiza treści dokumentów wywołuje czasem sprzeczne odczucia, gdyż wynika z nich, że część pokrzywdzonych wykazywała się pewnym zrozumieniem motywów postępowania sprawców decyzji, które rujnowały im życie⁹⁶. Niewątpliwie wpływ na czystki w szkolnictwie mieli urzędnicy i decydenci partyjni, jednak istotne jest także przeanalizowanie roli funkcjonariuszy bezpieczeństwa w tym procesie. Takich badań dotąd brakuje w odniesieniu do byłego województwa kieleckiego⁹⁷.

Opisane powyżej sytuacje zostały potraktowane fragmentarycznie i wybiórczo. Stanowią jednak mogą punkt wyjścia do podjęcia dalszych badań dotyczących represji, które dotknęły nie tylko kadry kierowniczej, ale ogółu nauczycieli w skali województwa kieleckiego i całego kraju.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach

Kartoteka ogólnoinformacyjna, sygn. 0031/1.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Archiwum Komitetu Wojewódzkiej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, zesp. 867: Egzekutywa KW PZPR w Kielcach, 15.09.1949–31.10.1949, sygn. 130; Notatki Wydziału Organizacyjnego o przebiegu narad i pracy Komisji Rehabilitacyjnej 1956, sygn. 814; Wydział Propagandy, sygn. 1884, 1955, 2011, 2038.

Kuratorium Okręgu Szkolnego Kieleckiego, zesp. 321: Akta osobowe, sygn. 310, 705, 843, 941.

Związek Nauczycielstwa Polskiego, Zarząd Okręgu w Kielcach, zesp. 479: Działalność Komisji Rehabilitacyjnej przy Urzędzie – Okręgu ZNP 1957–58, sygn. 49–51.

Źródła drukowane

W celu naprawienia krzywd, „Głos Nauczycielski” 1956, nr 38, s. 5.

Wycech Cz., *Koleżanki i koledzy*, „Głos Nauczycielski” 1945, nr 2, s. 1.

Literatura przedmiotu

Bożyk I., *Maria Opielińska. Biografia*, Kielce 2017.

⁹⁶ APK, zesp. 479, sygn. 49, ZNP, Protokół, k. 257–265.

⁹⁷ Por. Z. Osiński, *Działania aparatu bezpieczeństwa*.

- Bożyk I., *Sylwetka Marii Opielińskiej: nauczycielki, dyrektorki, działaczki ZNP i TON*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2015, nr 3–4, s. 190–211.
- Bożyk I., *Wzór żołnierza i obywatela – Jan Zdanowicz- Opieliński, „Wojsznar” (1892–1918)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2017, r. 18, nr 3, s. 125–141.
- Chabros E., *Działania Wydziału V WUBP we Wrocławiu wobec szkolnictwa i oświaty*, [w:] *Urząd Bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku 1945–1956*, red. R. Klementowski, K. Szwagrzyk, Wrocław 2012, s. 316–329.
- Chmielewski W.J., *Kształcenie nauczycieli po II wojnie światowej*, Warszawa 2007.
- Chmielewski W.J., *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944–1956)*, Warszawa 2000.
- Chmielewski W.J., *Stanisław Skrzyszewski wobec ludzi nauki w świetle własnych notatek, listów i pism (1944–1950)*, Warszawa 2014.
- Chymuk M., *Profesor Jan Kulpa, wielki humanista – znakomity pedagog*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1995, z. 170, s. 7–14.
- Dudek A., Zblewski Z., *Utopia nad Wisłą. Historia Peerelu*, Warszawa–Bielsko Biała 2008.
- Edukacja w PRL*, red. M. Wiśniewska, Warszawa 2016.
- Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010.
- Friszke A., *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*, Warszawa 2007.
- Gawlik S., *Budowa podstaw nowego ładu szkolnego (1944–1948)*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989). Rozprawy i szkice*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004, s. 27–42.
- Gawlik S., *Ideologiczna uniformizacja szkolnictwa w dobie stalinizmu*, [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010, s. 43–53.
- Gmitruk J., Pastuszka S., Turkowski R., *Czesław Wycech – nauczyciel, polityk, ludowiec (1899–1977)*, Warszawa-Kielce-Pińczów 2018.
- Gonet Z., *Sobczyk Piotr Ignacy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 39, z. 3, Warszawa-Kraków 1999, s. 446–448.
- Grosicka M., *„Nasza broń to karta wyborcza”. Polskie Stronnictwo Ludowe w województwie kieleckim w latach 1945–1949*, Kielce-Warszawa 2022.
- Grześ B., *Motywacje prawno-polityczne represjonowania pracowników oświaty i nauki w latach 1944–56*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1998, nr 3–4, s. 271–282.
- Grzybowski R., *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór studiów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Toruń 2013.

- Grzybowski R., *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)*. Rozprawy i szkice, red. R. Grzybowski, Toruń 2004, s. 43–57.
- Grzybowski R., *Nieufność jako dominująca cecha relacji między nauczycielami a władzami komunistycznymi w latach PRL-u*, [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013, s. 41–58.
- II Liceum Ogólnokształcące im. Jana Śniadeckiego w Kielcach. Historia i współczesność*, red. S. Majewski, Kielce 2008.
- Januszevska-Warych J., *W poszukiwaniu nowoczesnej, demokratycznej i narodowej wizji reformy szkolnictwa: Ogólnopolski Zjazd Oświatowy (Łódź, 18–22 czerwca 1945 roku)*, Kraków 2015.
- Jopek A., *Jan Kulpa (28 III 1908–20 III 1983)*, „Biuletyn Polonistyczny” 1984, z. 1, s. 152–156.
- Kahl E., *Wzorzec nauczyciela i jego edukacja w polityce oświatowej władz państwowych w latach 1944–1948*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2011, nr 1–2, s. 68–82.
- Kahl E., *Związek Nauczycielstwa Polskiego w procesie przygotowania nauczycieli do zadań wychowawczych w Polsce po II wojnie światowej*, „Wychowanie w Rodzinie” 2014, t. 10, s. 37–51.
- Kahl-Łuczyńska E., *Adaptacja oświatowej działalności Związku Nauczycielstwa Polskiego do nowych podstaw ideowo-politycznych edukacji w Polsce Ludowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2015, nr 3–4, s. 148–166.
- Kliś A., *Kulpa Jan (1908–1987)*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, red. A. Meissner, W. Szulakiewicz, Toruń 2008, s. 443–445.
- Krasuski J., *Jan Kupiec*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1986, nr 2, s. 199–205.
- Król J., *Polski Październik 1956 roku w oświacie – trwanie czy zmiana?*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2013, nr 1–2, s. 74–88.
- Król J., *Wizerunek nauczyciela w ideologii Związku Młodzieży Polskiej – założenia i rzeczywistość*, [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013, s. 70–82.
- Kryńska E.J., Mauersberg S.W., *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w latach 1945–1956*, Białystok 2003.
- Leksykon profesorów Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej 1946–2006*, red. J. Hampel, F. Kiryk, I. Pietrzkiewicz, Kraków 2006.
- Majewski S., *Organizacja szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w województwie kieleckim 1944–1961*, Kielce 1995.
- Majewski S., *Zarys dziejów Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego im. Jana Śniadeckiego w Kielcach po drugiej wojnie światowej (1945–90) na tle prze-*

- mian szkolnictwa ogólnokształcącego w Polsce, [w:] *II Liceum Ogólnokształcące im. Jana Śniadeckiego w Kielcach. Historia i współczesność*, red. S. Majewski, Kielce 2008, s. 6–48.
- Maksimiuk D., *Problem rehabilitacji w latach 1956–1957*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009, t. 8, s. 223–234.
- Massalski A., *Nauczyciele Liceum im. Stefana Żeromskiego w Kielcach w latach stalinowskich*, [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013, s. 261–270.
- Massalski A., *Opielińska Maria Elżbieta 1902–1975*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 24, z. 1, Wrocław 1979, s. 121–122.
- Massalski A., Szczepański J., *Słownik biograficzny zastużonych nauczycieli i wychowanków. I Liceum Ogólnokształcące im. Stefana Żeromskiego w Kielcach*, Kielce 2010.
- Massalski A., *Szkolnictwo na Kielecczyźnie w okresie okupacji 1939–1945*, Kraków 1975.
- Mastalerz-Krystańczuk M., *Represje wobec nauczycieli w świetle dokumentów Ministerstwa Oświaty z lat 1945–1947*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej” 2018, nr 1, s. 383–397.
- Mauersberg S., Walczak M., *Szkolnictwo polskie po II wojnie światowej (1944–1956)*, Warszawa 2005.
- Mazurek J., *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w II RP na przykładzie Państwowego Seminarium Nauczycielskiego im. T. Kościuszki w Ostrowcu Świętokrzyskim i losów jego absolwentów*, „Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 2018, r. 34, s. 103–129.
- Meissner A., *Ewolucja poglądów na dzieje oświaty w Polsce w latach 1944–1956*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989). Rozprawy i szkice*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004, s. 17–26.
- Mielczarek F., *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945–1956*, Opole 1997.
- Młynarczyk J., *Śniadecczycy. Dzieje kieleckiej Szkoły Handlowej Stowarzyszenia Kupców Polskich i Państwowego Gimnazjum i Liceum im. Jana Śniadeckiego w Kielcach w latach 1903–1945*, Kielce 1993.
- Osiński Z., *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec oświaty na Lubelszczyźnie w latach 1944–1989*, Lublin 2013.
- Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989). Rozprawy i szkice*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004.
- Pasierb B., *Powstanie i początki działalności Stronnictwa Ludowego na Dolnym Śląsku (kwiecień–sierpień 1945)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1968, nr 3, s. 432–448.

- Piasecka R., *Spółeczeństwo powiatu jędrzejowskiego w latach 1918–1939*, Kielce 2000.
- Ratyńska P., *Rehabilitacja nauczycieli po 1956 r.*, [w:] *Edukacja w PRL*, red. M. Wiśniewska, Warszawa 2016, s. 135–151.
- Rutkowska W., *Szkołnictwo średnie w Starachowicach w latach 1921–1961*, mps, Kielce 2023.
- Skuza A., Czesław Czapów – „w drodze” do mistrzostwa, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2020, nr 6, s. 167–182.
- Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego*, red. J. Abramczyk, oprac. J. Dan-cygień, Warszawa 1989.
- Słownik nauczycieli tajnego nauczania – uczestników ruchu oporu 1939–1945 (województwo kieleckie)*, Kielce 2010.
- Sołtysiak A., *Kinżanki z Leśnej*, Kielce 2014.
- Sowa A.L., *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011.
- Szkoła na górze. 70 lat Gimnazjum i Liceum im. Św. Stanisława Kostki i V Liceum Ogólnokształcącego im. ks. Piotra Ściegiennego*, red. A. Massalski, Kielce 1994.
- Szuba L., *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002.
- Świętochowska-Bobowik E., *Metody indoktrynacji młodzieży szkolnej przez władze komunistyczne w latach 1945–1956. Zarys problematyki*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2011, nr 1–2, s. 85–102.
- Urząd Bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku 1945–1956. Z badań nad organizacją i działalnością aparatu bezpieczeństwa*, red. R. Klementowski, K. Szwagrzyk, Wrocław 2012.
- Wierzbicki M., *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa 2006.
- Wiktoria Czapów 1886–1975*, oprac. A. Jawłowska, T. Cygankiewicz-Cedro, L. Sap, Kielce 2000.
- Wiśniewska J., Zamiatała D., *Oświatowe komisje rehabilitacyjne w świetle Akt Ministerstwa Oświaty z lat 1956–1958*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2015, t. 52, s. 109–127.
- Wokół pogromu kieleckiego*, t. 2, red. L. Bukowski, A. Jankowski, J. Żaryn, Warszawa 2008.
- Wójcik-Łagan H., Żanna Kormanowa – o nauce historycznej i nauczaniu dzieci. Wybrane refleksje (lata 40. i 50. XX w.), „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2014, nr 3–4, s. 58–77.
- Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013.
- Ziętek Z., *Zjazd bytomski 1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1987, nr 1, s. 7–33.

Dr Izabela Bożyk, Referat Badań Historycznych Instytutu Pamięci Narodowej, Delegatura w Kielcach. Zainteresowania naukowe: historia szkolnictwa, historia społeczna ziem polskich Polski w XIX i XX w., biografistyka. Publikacje (wybór): *Osadnictwo niemieckie na terenach wiejskich między Pilicą a Wisłą w latach 1815–1864*, Kielce-Łódź 2015; *Maria Opielińska. Biografia*, Kielce 2017; *Dzieje i kultura Pińczowa do 1981 r.* (współautorzy C. Jastrzębski, A. Massalski), Pińczów 2018; *Historia wychowania i myśli pedagogicznej. Skrypt dla studentów* (współautor A. Massalski), Warszawa 2020.

Data zgłoszenia artykułu: 28 listopada 2023 r.

Data przyjęcia do druku: 5 grudnia 2024 r.